

Wokół Morza Czarnego. Wtórne użycie hydronimów – zagadnienia wstępne

Jolanta Gola

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Around the Black Sea. Reuse of Hydronyms – Introductory Issues

Jolanta Gola

Adam Mickiewicz University in Poznań

Около Черно море. Вторична употреба на хидроними – уводни въпроси

Йоланта Гола

Университет „Адам Мицкевич“ в Познан

Abstract: *Since the dawn of time, water has been an important element of human life and essential for all living beings. People have always settled near rivers, streams or lakes in order to have constant access to fresh, drinkable water. Nevertheless, saltwater sources - in the case of Bulgaria, the Black Sea - also played an important role in people's lives. One can find many theories proclaiming the origin of the name of this body of water. There is no doubt that the Black Sea witnessed important historical events of the country and took part in the cultural formation of Bulgaria. Nevertheless, linguistic phenomena related to the basin itself are also an interesting issue in contrast to the Black Sea area. To excerpt the naming material, Google maps, which I use to search for onyms, proved very useful.*

Keywords: *water, Bulgaria, Black Sea, body of water, watercourse, onomastics, hydronyms, transonymization*

Резюме: Откакто свят светува, водата е важен елемент от човешкия живот и е от съществено значение за всички живи същества. Хората винаги са се заселвали в близост до реки, потоци или езера, за да имат постоянен достъп до прясна и годна за пиене вода. Въпреки това източниците на солена вода - в случая на България това е Черно море - също са играли важна роля в живота на хората. Съществуват много теории за произхода на името на този воден басейн. Няма съмнение, че Черно море е било свидетел на важни исторически събития на страната и е участвало

в културното оформяне на България. Въпреки това езиковите явления, свързани със самия басейн, също представляват интересен въпрос за разлика от черноморската област. Google maps, които използвам постоянно за търсене на оними, бяха много полезни при ексцерпирането на именния материал.

Ключови думи: вода, резервоар, водно течение, ономастика, хидрони-ми, трансонимизация

System filozoficzno-religijny starożytnych Indii, traktuje wodę jako jeden z czterech podstawowych żywiołów, a mianowicie stawia ją obok ognia, ziemi i powietrza. Analogiczne stanowiska zajmują uczeni greccy: Tales, Pitagoras i Empedokles, którzy kontynuują tę myśl filozoficzną i czerpią z podziału żywiołów starożytnych Indii, np. Tales uważa, że woda jest początkiem wszechrzeczy. Woda jest niezbędną do życia wszystkich istot żywych. Jako jeden z czterech żywiołów stanowi potęgę, daje ukojenie, dostarcza ludziom poczucia spokoju, lekkości i bezpieczeństwa a jednocześnie jest tak silna, że niejednokrotnie przynosi zniszczenie i śmierć. Przy nieznanym i nieumiejętym odpowiedniego wykorzystania właściwości praw przyrody może być dla ludzi niebezpieczeństwem powodującym katastrofy, kataklizmy i klęski żywiołowe. Ponieważ jednak zainteresowanie i chęć opanowania sił przyrody towarzyszy umysłom ludzkim od najdawniejszych czasów, żywioł wody jak i inne zostają w coraz większym stopniu ujarzmione, przestają zagrażać człowiekowi, co więcej stają się niezbędne do jego egzystencji.¹

Od zarania dziejów, woda była ważnym elementem życia ludzkiego. Pełniła swoją rolę od początku, od narodzin dziecka aż do śmierci, towarzysząc człowiekowi podczas świąt, rytuałów i obrzędów takich jak: chrzest, święcenie pokarmów, obmywanie się po wieczery, pierwsza orka na polu, uroczystości ślubne czy pogrzebowe. Z wodą miały także związek wszelkie praktyki ochronne lub życzące takie jak wiosenne wywoływanie deszczu, mające zapewnić odpowiednią ilość opadów. Woda zatem, wybijała nie tylko rytm życia i śmierci, ale także corocznych rytuałów i obrzędów. Wierzono niegdyś, że woda ma właściwości magiczne – miejsca wyróżniające się, jak na przykład ujścia

¹ M. Biernacka-Lubańska, *Starożytne akwedukty rzymskie*, Warszawa 1959, s. 13.

rzek, uznawano często za miejsca kultu. Wodę wykorzystywano również w zabiegach leczniczych wykorzystując jej właściwości oczyszczające i uzdrawiające.

Bezcenny zasób naturalny – woda, koncentruje się w dużych rzekach i jeziorach. W Bułgarii znajduje się ponad 400 jezior o łącznej powierzchni 95 km². Największymi jeziorami w kraju są przybrzeżne słodkowodne limany Morza Czarnego: Jezioro Burgaskie (28 km²) i Warneńskie (17 km²). Kraj posiada łącznie 325 rzek o różnej długości i powierzchni dorzecza. W tej liczbie uwzględniamy cieki naturalne o długości ponad 20 km. Potoki różnią się długością i obszarem zlewni. W zlewisku czarnomorskim najdłuższą rzeką jest *Dunaj* (o długości 471 km w granicach Bułgarii), który jest rzeką graniczną z Rumunią. Niemniej ważną rolę w życiu ludzi odgrywały także źródła wody słonej – w przypadku Bułgarii Morze Czarne. Jest głębokie, miejscami dno opada na siedemset metrów i więcej, ale posiada także płytki szelf w pobliżu rumuńskiej delty Dunaju, w którym żyje wiele gatunków ryb. Akwen łączy się z większymi wodami poprzez cieśniny Bosfor i Dardanele oraz wpada do niego pięć dużych rzek: *Kubań*, *Don*, *Dniepr*, *Dniestr* i *Dunaj*. Do ważniejszych portów należą: Konstanca w Rumunii, Burgas i Warna w Bułgarii, Noworosyjsk w Rosji, Odessa na Ukrainie, Poti w Gruzji, Trabzon i Samsun w Turcji. Z powodu różnic w zasoleniu wody powierzchniowe nie mieszają się z głębinowymi, co skutkuje niskim poziomem tlenu i występowaniem siarkowodoru; to zaś powoduje brak życia organicznego w głębinach. Siarkowódor, który wchodzi w reakcję chemiczną z farbą pokrywającą dno łodzi, zmienia ich kolor na czarny – stąd prawdopodobnie pochodzi nazwa akwenu.²

W starożytności Morze Czarne nazywano po prostu „morzem”. Jednak tuż przed kolonizacją grecką starożytni Grecy nazwali je „Morzem Niegościnnym”, ponieważ jego brzegi były zamieszkałe przez wrogie plemiona, a wody morskie były również trudne w żegludze. Jednak po skolonizowaniu regionu Pontu przez Milezjan i włączeniu go do cywilizacji greckiej akwen został przemianowany na „Morze Gościnnie”. Inna teoria głosi, że morze zostało nazwane „Czarnym” przez żeglarzy, którzy zauważyli, że podczas silnych sztormów zimą morze

² N. Ascherson, *Morze Czarne*, tł. T. Biedroń, Poznań 2002, s. 16.

robiło się czarne.³ Wybrzeże Morza Czarnego w Bułgarii ma 380 km długości i jest naprawdę warte odwiedzenia. Długie plaże z drobnym piaskiem, ujścia rzek, przybrzeżne laguny, schodzące ku morzu pasma Strandży i niskiej w tym rejonie Starej Płaniny, zapewniają relaks w pięknych okolicznościach przyrody. Porty czarnomorskie takie jak Bałczik, Nesebyr czy Warna umożliwiają żeglugę i transport.⁴ Port w Warnie jest największym portem nad Morzem Czarnym a także stanowi letnią stolicę kraju. W 1866 roku z miasta Ruse dotarła tutaj kolej, otwierająca w ten sposób bezpośredni szlak pomiędzy Dunajem a Morzem Czarnym.

Przypisywany mu przymiotnik „czarne” zaświadcza o tym, że uchodziło niegdyś za tajemnicze i niebezpieczne – określane było jako „ciemne” i „ponure” z uwagi na barwę wody. Na tych terenach Starożytni Grecy często umieszczali ważne wydarzenia mityczne np. wyprawę Argonautów po złote runo czy też prace Heraklesa. Morze Czarne było więc morzem o tajemniczej, pradawnej historii, powiązaniem z aurą mitycznych opowieści.⁵ Ta mityczna atmosfera morza zdaje się być aktualna także we współczesnych czasach – w 2017 roku na jego dnie odkryto statek, uznany za jeden z okrętów Odyseusza. Później, badając Morze Czarne z powodu zmian klimatycznych, znaleziono ponad 60 innych wraków, niemal nietkniętych zębem czasu. Przedmioty na dnie tego akwenu nie rozkładają się z uwagi na niewielką wymianę wody i brak tlenu w głębinach. Jedno z najmłodszych na ziemi mórz posiada kilka szczególnych cech takich jak brak odpływów i przyptyków, małe zasolenie, obecność siarczków barwiących na czarno czy beztlenowość głębin.⁶

Niemniej ciekawym zagadnieniem w odróżnieniu od terenów basenu Morza Czarnego są również zjawiska językowe związane z samym akwenem. Badając bułgarskie nazwy własne, m.in. *Черно море*, odnalazłam nazwy należące do różnych kategorii nazw własnych. Imię

³ *Why Is The Black Sea Called So?*, WorldAtlas <https://www.worldatlas.com/seas/black-sea.html> [dostęp:31.07.2023].

⁴ Z. Siewak-Sojka, I. Topolnicka-Bacewicz, K. Firlej-Adamczak, S. Adamczak, Bułgaria, Bielsko-Biała 2012, s. 57.

⁵ M. Cobel-Tokarska, *Lato nad Morzem Czarnym – narracje współczesnych polskich podróżników*, Kultura i Społeczeństwo nr 2 „Nad wodą”, Warszawa 2014, s. 92.

⁶ M. Genow, *Bułgaria, złoto i rakija*, Poznań 2019, s. 18.

własne morza pojawia się w nazwach ulic, miast, wsi, hoteli, restauracji, obiektów i klubów sportowych oraz sklepów. Często pojawia się także zapożyczenie z języka angielskiego: *The Black Sea*. Łącznie wyekscerpowano 46 nazw własnych *Cherno more*, znajdujących się nad samym Morzem oraz w centrum i na peryferiach Bułgarii. Większość z nich, bo około 30 nazw jest usytuowanych na wybrzeżu akwenu, w miejscowościach takich jak Warna, Burgas, Bałczik, Nesebyr, Sozopol, Primorsko, Carewo itd. Do ekscerpowania materiału nazewniczego bardzo przydatne okazały się mapy Google, z których korzystam na bieżąco, szukając onimów do analizy. Narzędzia cyfrowe takie jak *Google maps* są niezwykle pomocne przy sprawdzaniu położenia geograficznego obiektów handlowo-usługowych i innych, zwłaszcza wtedy, gdy bada się je z drugiego końca Europy. Odnalezienie nazwy morza w nazwach obiektów w przestrzeni miejskiej stało się inspiracją do przygotowania rozprawy doktorskiej.

W planowanej przeze mnie pracy, przyjrzę się wtórnemu użyciu hydronimów, tj. nazw oceanów, mórz, jezior oraz pozostałych akwenów, a także wszelkich wód płynących, czyli rzek, strumieni, cieków wodnych czy wodospadów w nazewnictwie obiektów miejskich, lokali handlowo-usługowych, ulic, placów, skwerów, parków oraz firm i produktów, w tym potraw w menu lokali gastronomicznych. Przykładowym transonimem może być przejście nazwy rzeki Dunaj w nazwę kremu bułgarskiego *Дунав*, nazwę hotelu *Dunav* znajdującego się w Chorwacji lub w nazwę ulicy *Dunaj* w Krakowie. Głównym celem rozprawy onomastycznej (onomastyka⁷ jest nauką zajmującą się badaniem nazw własnych) jest charakterystyka porównawcza transonimizacji⁸, czyli procesu przechodzenia nazw własnych jednej kategorii do nazw własnych innej kategorii, hydronimów w dwóch językach słowiańskich, chorwackim i bułgarskim a także ustalenie ile transonimów odhydronimicznych, czyli wtórnie użytych nazw wodnych, istnieje na terenie obu krajów, ponieważ w obu przypadkach wyżej wymienione zjawisko nie jest dobrze opisane czy usystematyzowane.

⁷ M. Rutkowski, *Co bada i czemu służy onomastyka? Kilka refleksji w kontekście nowej humanistyki*, *Prace Językoznawcze* XXIII/2, Olsztyn 2021.

⁸ U. Bijak: *Transonimizacja, czyli „wędrówki nazw*, „*Folia Onomastica Croatica*”, 2017, nr 26.

Rozważania na temat transonimizowanych hydronimów zamierzam rozpocząć wstępem dotyczącym językowo-kulturowego obrazu wody. Pojęcie to rozumiem jako postrzeganie wody przez ludzi na przestrzeni lat, zarówno w kontekście leksykalnym i etymologicznym, ale także jej roli i obecności w kulturze obu krajów. Interesuje mnie to, jak wodę widzieli i pisali o niej inni badacze tacy jak: Egidio Ivetic⁹, Neil Ascherson¹⁰, Urszula Bijak¹¹, Maria Biolik¹², Jordan Zaimov¹³ czy Dunja Brozović Rončević¹⁴. Zamierzam zwrócić uwagę na to, jakie znaczenie mają Adriatyk dla Chorwatów i Morze Czarne dla Bułgarów. Woda jako jeden z czterech żywiołów, stanowi potęgę, daje ukojenie, dostarcza ludziom pożywienia, poczucia spokoju i bezpieczeństwa stąd uważam, że należy jej się słowo wstępne w planowanej przeze mnie pracy. W kolejnym rozdziale przejdę do hydronimii. Przedstawię wszystkie zgromadzone nazwy związane z wodą i dokonam podziału przetransonimizowanych hydronimów na dwie grupy: na te pochodzące z terenów nadmorskich oraz te, które pochodzą z wnętrza obu krajów. Możliwym wnioskiem, jakiego się spodziewam będzie rozróżnienie przestrzeni położonej najbliżej morza zawierającej hydronimy pochodzące właśnie od nazw mórz oraz przestrzeni położonych w centrum lub na peryferiach krajów odnoszącej się w nazwach odhydronimicznych do wód słodkich – rzek, jezior czy strumieni. Będę korzystała głównie z typologii charakterystycznych dla badań onomastycznych, niezbędnych w badaniach językoznawczych nad onimami. Stanowią trzon, ponieważ badam nazwy wyszukując je na podstawie obserwacji i porządkując je według kategorii nazw własnych. W kolejnych częściach pracy, przejdę do ich analizy pod względem potencjalnych motywacji jakimi kierują się twórcy w procesie nadawania nazw. Tak przeprowadzona analiza wyklaruje naturalne zestawienie zgromadzonych nazw należących do topo-

⁹ E. Ivetic, *Adriatyk. Morze i jego cywilizacja*, Kraków 2021.

¹⁰ N. Ascherson, *Morze Czarne*, tł. T. Biedroń, Poznań 2002.

¹¹ U. Bijak: *Transonimizacja, czyli „wędrówki nazw*, „Folia Onomastica Croatica”, 2017, nr 26.

¹² M. Biolik, *Hydronimia dorzecza Pregoly z terenu Polski*, Olsztyn 1987.

¹³ Џ. Заимов, Български водопис – том 1, Велико Търново 2012.

¹⁴ D. Rončević Brozović, *Hrvatska hidronimija u slavenskom i tzv. staroeuropskom okruđu*, Zagrzeb 1997.

nimów, chrematonimów, antroponimów oraz firmonimów odhydronimicznych. Całość badań zakończy porównanie nazw pochodzących z obu badanych języków oraz podsumowanie z wnioskami.

Istnieje wiele kategorii nazw własnych, które bada onomastyka – subdyscyplina językoznawstwa, której przedmiotem badań są właśnie te nazwy. Współczesne spojrzenie na hydronimy transonimizowane w hodonimy (nazwy ulic, placów), urbanonimy (toponimy miejskie), chrematonimy (nazwy produktów, wytworów rąk ludzkich) i inne kategorie nazw własnych pozwoli na odnalezienie ich także w przestrzeniach zupełnie dotąd niezbadanych, jak np. nazwach jachtów, statków, centrów odnowy biologicznej i spa lub w nazwach klubów sportowych. Badania te wpiszą się zarówno w nurt onomastyki uzualnej jak i pejzażu językowego. Metoda badawcza polegająca na fotografowaniu przestrzeni miejskiej wraz z graffiti, tabliczkami z nazwami ulic, nazw restauracji czy kawiarni stanowi źródło informacji o społeczeństwie w danym miejscu oraz pozwoli na przedstawienie swoistej mieszanki kultury i języka, dlatego że przestrzeń językowo-kulturowa, której zamierzam się przyjrzeć, charakteryzuje się różnorodnością etniczną, używaniem różnych alfabetów, a także wszechobecnych zapożyczeń z języka angielskiego. Motywacje nadawania nazw są bardzo ważne, ponieważ w założeniu można dowiadywać się od mieszkańców i właścicieli lokali z czym kojarzą im się dane nazwy, dlaczego tę nazwę wybrali czy według nich jest pozytywna czy negatywna, poznawać ich odczucia. Na zakończenie pragnę podkreślić komparatystyczne walory przedstawionej przeze mnie koncepcji badawczej na gruncie języków południowo-słowiańskich a także w wielu dyscyplinach badawczych. Będzie stanowić uzupełnienie luki w badaniach językoznawczych nad hydronimami oraz novum w zakresie języków słowiańskich.

Bibliografia

1. Ascherson N., *Morze Czarne*, tł. T. Biedroń, Poznań 2002.
2. Biernacka-Lubańska M., *Starożytny akwedukty rzymskie*, Warszawa 1959.
3. Bijak U., *Transonimizacja, czyli „wędrowki nazw*, „Folia Onomastica Croatica”, 2017, nr 26.
4. Biolik M., *Hydronimia dorzecza Pregoly z terenu Polski*, Olsztyn 1987.

5. Cobel-Tokarska M., *Lato nad Morzem Czarnym – narracje współczesnych polskich podróżników*, Kultura i Społeczeństwo nr 2 „Nad wodą”, Warszawa 2014.
6. Genow M., *Bułgaria, złoto i rakija*, Poznań 2019.
7. Ivetic E., *Adriatyk. Morze i jego cywilizacja*, Kraków 2021.
8. Rončević Brozović D., *Hrvatska hidronimija u slavenskom i tzv. staro-euroopskom okružju*, Zagrzeb 1997.
9. Rutkowski M., *Co bada i czemu służy onomastyka? Kilka refleksji w kontekście nowej humanistyki*, Prace Językoznawcze XXIII/2, Olsztyn 2021.
10. Siewak-Sojka Z., Topolnicka-Bacewicz I., Firlej-Adamczak K., Adamczak S., *Bułgaria*, Bielsko-Biała 2012.
11. *Why Is The Black Sea Called So?*, WorldAtlas <https://www.worldatlas.com/seas/black-sea.html> [dostęp:31.07.2023].
12. Заимов Ъ., *Български водонис – том 1*, Велико Търново 2012.